

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА
основана 1892 године

КОЛО ХСІ КЊИГА 602

ИНИЦИЈАЛ СКУ НАЦРТАО ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ

СВЕТИ САВА

САБРАНА ДЕЛА

ПРИРЕДИО И ПРЕВЕО
ТОМИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

БЕОГРАД
1998

СВЕТИ САВА

Међу старим српским писцима Свети Сава је својом личношћу и нарочито књижевним делом привлачио изразитију пажњу проучавалаца током протекла два века. Не ретка навраћања његовом књижевном раду подстицана су посебно код историчара, богослова и историчара књижевности. Околност да је он први познати српски писац понекад се поједностављивала. Још и данас може се чути за Саву да је он иначе први српски писац, при чему се пренебрегава период који му је претходио и у коме су код Срба постојала одређена стваралачка збивања, условљена пре свега јужнословенским духовним струјањима, насталим на старословенским и још старијим и богатијим византијским основама. Невоља је што су трагови тих књижевних појава и остварења врло оскудни и о њима се може говорити више посредно. О Савином књижевном раду зна се неупоредиво више него о доста дугом претходном раздобљу у српској књижевности. Пролазећи често кроз врло неповољна времена, читаво српско наслеђе стигло је до наших времена у прилично окрњеном обиму и стању, те када је и о Сави реч, мора се помишљати на неизвесност шта се заправо очувало од његовог дела. Околност да његови списи, по свој прилици, не постоје данас

у аутографима говори довољно о пропадању кроз које су пролазили у свом трајању. Драматична судбина иначе је пратила стару писану књигу, која је, поред осталог, садржала и дела српских писаца.

Појава светог Саве долази у време када српска држава добија потпуније обресе и започиње знатнији успон, остварен владавином његовог оца, великог жупана Стефана Немање, родоначелника династије која је по вишеструким остварењима обележила читаву једну епоху. Рођен око 1175. године као трећи син Немање и Ане, Растко је стекао широко образовање, засновано на старословенској и византијској лектири.¹ Окренутост духовном животу одвела га је највероватније 1191. године на Свету Гору, где се постригао у руском манастиру Старом Русику, а у грчком Ватопеду замонашио узевши монашко име Сава, према Сави Јерусалимском (Освећеном). Глас о Савином испосничком животу и издашној помоћи светогорским манастирима, коју је добијао од оца, прочуо се надалеко.²

Стефан Немања после напуштања престола 1196. године и замонашења у својој задужбини Студеници, ка-

¹ Д. Богдановић, Предговор у књизи: Свети Сава, *Сабрани списи*, данашња језичка верзија Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, приредио Димитрије Богдановић, Библиотека Стара српска књижевност у 24 књиге, књига друга, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1986, стр. 13-14; Ђ. Трифуновић, *Удвајање и ионављање као начело књижевног дела светог Саве*, Зборник Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање. САНУ, Београд 1979, стр. 189.

² М. Живојиновић, *Књижевна делатност светог Саве*. Зборник Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање. Међународни научни скуп, децембра 1976, САНУ, Београд 1979, стр. 15-25.

да је добио монашко име Симеон, придружио се Сави у Ватопеду 2. новембра 1197. године. Отада па до Симеонове смрти 13. фебруара 1199. године³ Сава са оцем Светој Гори. Најпре за потребе ватопедског братства, а затим ради што бољег уређења српског манастира и добијања привилегија за њега, Сава одлази у посету византијском цару у Цариград. С пролећа 1198. године⁴ византијски цар Алексије III Анђео упућује Симеону и Сави златопечатни сигилиј, а иза тога у јуну исте године издаје Хиландару повељу. На основу ова два акта за потребе српских калуђера обнавља се запустели манастир Хиландар. После веома убрзаних радова на његовом обнављању већ јула 1198. године Симеон прелази из Ватопеда у српски Хиландар и издаје му оснивачку повељу. Јуна следеће године цар Алексије дарује другу повељу Хиландару. У њој наводи да као метох хиландарски поклања манастир Зиг. Исте године Сава од

³ Најновији радови умногоме доприносе тачнијем успостављању микрохронологије везане за Симеонов и Савин живот: Р. Новаковић, *Четири хронолошка ишћања из Немањина живоћа*, Хиландарски зборник, 2, Београд 1971, стр. 19-30; Ф. Баришић, *Хронолошки проблеми око године Немањине смрти*, Хиландарски зборник, 2, Београд 1971, стр. 31-58; С. Ћирковић, *Проблеми биографије свѣтога Саве*, Сава Немањић – Свети Сава, Историја и предање, САНУ, Београд 1977, стр. 7-12; В. Мошин, *Правни сѣиси свѣтога Саве*, Сава Немањић – Свети Сава, Историја и предање, САНУ, Београд 1977, стр. 101-128; Љ. Максимовић, *О години преноса Немањиних моштију у Србију*, Зборник радова Византолошког института, XXIV-XXV, Београд 1986, стр. 437-444; S. Kissas, *When did St. Sabbas of Serbia receive the title of archimandrite?*, Хиландарски зборник, 9, Београд 1997, стр. 21-25.

⁴ Ф. Баришић, н. д., стр. 44.

Прочити у Кареји кутује посед на коме подиже Карејску Велику са храмом посвећеном Сави Освећеном. Притом саставља и строги типик за живот у Карејској менихи. За хиландарско братство, које је у кратком времену иза Симеонове смрти од малобројне заједнице на челу са Савом, Сава саставља *Хиландарски типик* користећи за основу *Евергезијидски типик*. По свој прилици 1203. године рукоположен је у Солуну у цркви Свете Софије у највиши монашки чин архимандрита, што ће бити од велике важности када буде требало да дође на чело аутокефалне Српске цркве.⁵

После латинског освајања Цариграда 1204. године, у Византији настају „велики метежи“, како истиче сам Сава. Несигурна постаје и Света Гора, јер се пљачкаши из редова Латина појављују и на њој.⁶ Некако у то време у Србији долази до смиривања ранијег сукоба између браће Вукана и Стефана. На њихову молбу Сава преноси Симеоново тело у Србију и сахрањује га у Студеници почетком фебруара 1207. године.⁷ У Студеници постаје игуман, где саставља *Студенички типик* са *Житијем светиога Симеона* као његовом уводном главом. Сава остаје у Србији све до 1217. године, када му се брат Стефан крунише за првог српског краља, иза чега се поново враћа на Свету Гору.

⁵ S. Kishka, и. д., стр. 21-25.

⁶ М. Живојиновић, *Света Гора у доба Латинског царства*, Зборник радова Византолошког института, XVII, Београд 1976, стр. 77-92.

⁷ Као година преноса Симеонових моштију узимала се доста дуго 1208. Помењане овог времена на 1206. годину учинио је прилично убедљиво Ф. Баризић, и. д., стр. 51. Ипак, са неким новим појединостима ова година се одређује још више вероватном као 1207. у раду Љ. Максимовића посвећеном том догађају: и. д., стр. 437-442.

Одласком у Nikeју 1219. године⁸ византијском цару Теодору I Ласкару и патријарху Манојду Сава је успео да Српска црква постане аутокефална и да он буде изабран за првог њеног архиепископа.⁹ Седиште Српске архиепископије постала је Жича, задужбина Стефана Првовенчаног, у којој је Сава 1220. рукоположио прве српске епископе. У склопу организовања црквеног и државног законодавства Сава током 1220. године у Солуну прикупља за потребе Српске цркве „књиге законске“,¹⁰ што би се вероватно односило на коначно обликовање веома обимног *Номоканона*, који је његовим старањем преведен према грчким законским кодексима.¹¹ Иза ових крупних збивања уследило је вео-

⁸ Уобичајено се за Савин одлазак у Nikeју узима 1219. година. Постоји и нешто другачије мишљење да је тај пут био 1220. године: Б. Ферјанчић, *Авџокефалносѝ Срѝске цркве и Охридска архиеџискоџија*, Сава Немањѝ – Свети Сава, Историја и предање, САНУ, Београд 1977, стр. 65.

⁹ Ј. Тарнанидис, *Колико је св. Сава као личности могао да уџиче на осџварење авџокефалије Срѝске цркве*, Сава Немањѝ – Свети Сава, Историја и предање, САНУ, Београд 1977, стр. 55-63.

¹⁰ *Живоѝ свеџога Симеуна и свеџога Саве*, написао Доментијан, на свијет издао Ђ. Даничић, Београд 1865, стр. 227; М. Живојиновић, *О боравцима свеџога Саве у Солуну*, Историјски часопис, XXIV, Београд 1977, стр. 63-71; Д. Богдановић, *Крмчија свеџога Саве*, Сава Немањѝ – Свети Сава, Историја и предање, САНУ, Београд 1977, стр. 91-99; М. Петровић, *О Законоџправилу или Номоканону свеџога Саве*, Култура, Београд 1990.

¹¹ Једино целовито издање овог споменика представља фототипија Иловичког преписа из 1262. године: *Законоџправило или Номоканон Свеџога Саве*. Иловички препис 1262. године. Приредио и прилоге написао др Миодраг М. Петровић, Дечје новине, Горњи Милановац 1991.

ма оштро писмо охридског архиепископа Димитрија Хоматијана у коме Сави замера што га је мимоишао у тражењу аутокефалности за Српску цркву и отишао у Nikeju.¹²

Савина два путовања у Свете земље, прво 1229, а друго 1233. године, била су од значаја за даље учвршћивање положаја Српске цркве. Друго путовање изгледа да је имало, између осталог, приличног значаја за остварење самосталности Бугарске цркве.¹³ На свом повратку у Србију Сава је свратио у бугарску престоницу Трново, где је умро 14. јануара 1235. године и сахрањен у цркви Четрдесет мученика. Две године касније његово тело пренео је краљ Владислав у своју задужбину Милешеву, где је лежало све до 1594. Тада су Турци по наредби Синан паше однели мошти светога Саве и спалили их на Врачару код Београда.¹⁴

Стваралаштво светога Саве чине углавном прозна дела, али он је и писац једног песничког састава који припада црквеној поезији. Појава истовременог прозног и песничког стварања нимало није усамљена у старој српској књижевности. После Саве на сличан начин остварили су се још неки српски писци као што су Тео-

¹² Г. Острогорски, *Писмо Димитрија Хоматијана св. Сави и одломак из писма Димитријарху Герману о Савином посвећењу*, Светосавски зборник, 2, Београд 1938, стр. 91-125.

¹³ I. Dujčev, *Saint Sava à Trnovo en 1235*, Хиландарски зборник, 4, Београд 1978, стр. 17-29.

¹⁴ Четиристогодишњици спаљивања моштију светога Саве Српска православна црква посветила је зборник радова: *Спаљивање моштију светога Саве*, зборник радова, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд 1997.

досије Хиландарац, архиепископ Данило II, патријарх Данило III, епископ Марко Пећки, Григорије Цамблак, Димитрије Кантакузин и патријарх Пајсеј. Савини почетни радови везани су за настајање Хиландара и Карејске ћелије и уређење живота српског монаштва на Светој Гори. Већ при писању Симеонове оснивачке *Хиландарске повеље* 1198. године Сава је свакако учествовао у њеном састављању. Стога се у досадашњим проучавањима Савиног рада наилази на мишљења да и ову *Повељу* треба уврстити у његова дела. Мада за то има довољно основа, ми је ипак нећемо овде убројати у Савине радове јер она носи Симеонов потпис. Замисао да се ова *Повеља* својим ауторством веже за очево име потекла је пре од Саве него од Симеона, и у суштини може се сматрати њиховим заједничким делом.¹⁵ Са много више разлога треба говорити о *Карејском* и *Хиландарском ѿиѿику* као о Савиним остварењима. Иако су оба типика преводи са грчког на српскословенски језик и мада их Сава највероватније није лично превео, они се у довољној мери приписују њему. Његово ауторство подразумева се и стога што нису у питању само преводи, него је Сава допринео њиховом коначном изгледу. Поред одабира делова који су одређени за превод, он је извршио њихову редакцију и за потребе српског монаштва саставио нова поглавља, чиме су ови типичи добили другачије рухо и садржајност. Ово се на одговарајући начин односи и на нешто касније прерађен *Сѿуге-*

¹⁵ Ђ. Трифуновић, В. Бјелогрић, И. Брајовић, *Хиландарска оснивачка повеља светѿога Симеона и светѿога Саве*, Осам векова Студенице, зборник радова, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд 1986, стр. 49-60.

нички *ѿиѿик*. У сва три типика делови које је Сава саставио засновани су далеко више на књижевним пошткама него они који се тичу практичне стране монашког живота и који су преузети преводом. Оваквим приступом Сава се убраја у зачетнике изворног стварања у оквиру словенског светогорског духовног средишта.¹⁶

Најраније Савино дело, *Карејски ѿиѿик*, настало је 1199. године и намењено је строгом подвижничком животу. За његову основу узет је скитски типик манастира Саве Освећеног у близини Јерусалима, за који је наш Сава био вишеструко везан. Овим типиком Сава се залагао да у Карејској ћелији буду само најбољи калуђери које би изабрало хиландарско братство. Међу монасима ове ћелије било је изузетних духовника као што је јеромонах Доментијан, један од највећих српских писаца. Строгост овог типика огледа се у израженијем посту и у ставу да се цео псалтир мора изговорити за дан и ноћ. *Тѿиѿик* је исписан на пергамену у облику свитка и по мишљењима његових проучавалаца сматрао се до најновијих времена јединим Савиним саставом сачуваним у аутографу¹⁷. Све до XIX века овај свитак на-

¹⁶ А. Е. Тахиаос, *Улога светиога Саве у оквиру словенске књижевне делатности на Светој Гори*, Сава Немањић. – Свети Сава, Историја и предање, САНУ, Београд 1977, стр. 85-89.

¹⁷ У најновијем раду Биљане Јовановић-Стипчевић палеографском анализом долази се до закључка да је писар *Карејског ѿиѿика* и српског *Ватиканског јеванђелиста* (Cod. Vat. Slav. 4) иста особа и да је препис настао двадесетих-тридесетих година XIII века, значи, још за Савиног живота: Писар Карејског типика, Свети Сава у српској историји и традицији, зборник са међународног научног скупа, САНУ, Научни скупови, књига LXXXIX, Председништво, књига 8, Београд 1998, стр. 127-133.

лазио се на зиду Карејске ћелије, а данас је у Хиландару у збирци повеља и носи сигнатуру AS 132/134. При дну свитка постоји воштани печат са Савиним потписом утиснутим на четири места¹⁸. Сачувана су још четири преписа *Карејског ѿшијука*. Од два хиландарска један је из XVI века (АС 135/134), а други, доста млађи, настао је око 1825. године и носи број 710 у оквиру рукописне збирке. Трећи припада збирци Архива САНУ и има број 51. Четврти је уклесан на зид Карејске ћелије изнад надвратка.

Како је битна претпоставка за боље и целовитије проучавање сваког писца окупљање његових дела у једном издању, та потреба још је присутнија када су у питању стари писци, чија дела су најчешће расута по разним рукописима који се махом налазе у више збирки. Свети Сава спада у ређе старе српске писце чија дела су се наша на окупу крајем тридесетих година овога века захваљујући труду Владимира Ђоровића и издању Српске краљевске академије.¹⁹ После овог издања проучаваоци су са већом поузданошћу и далеко ширим могућностима могли да се баве Савиним делом. То показују и разгранатија изучавања Савиног стваралаштва заснована на резултатима Ђоровићевог издања. Нарочито у последње две деценије појавила су се нова засебна издања појединих Савиних дела, која донекле померају

¹⁸ Д. Синдик, *Печат светскога Саве на Карејском ѿшијуку*, Свети Сава у српској историји и традицији, зборник са међународног научног скупа, САНУ, Научни скупови, књига LXXXIX, Председништво, књига 8, Београд 1998, стр. 135-140.

¹⁹ *Списи Св. Саве*, књига I, Дела старих српских писаца, издао их Владимир Ђоровић, Српска краљевска академија, Београд – Ср. Карловци 1928.

научна сазнања у односу на Ђоровићево издање. Поред доброг Ђоровићевог издања *Карејског ѿиѿика*,²⁰ овај спис има своју прилично дугу едициону традицију. Најраније његово издање урадио је по свој прилици Лукијан Мушицки још 1840. године.²¹ Онда га је приредио Ђура Даничић 1866. према Академијином препису број 51.²² Нићифор Дучић се одлучио да објави препис *Тиѿика* са надвратка *Карејске типикарнице*.²³ Старањем Димитрија Богдановића *Тиѿик* се појављује истовремено као фототипија Савиног свитка, издање превода на савремени српски и француски језик са пратном студијом.²⁴ Присуству овог типика у једном руском препису посвећен је рад В. П. Гудкова.²⁵ *Тиѿик*

²⁰ Исто, стр. 5-13.

²¹ Г. Г. М., *Тѿикъ ѿт Постници сѿытеле Савви*, Голубица, П. Београд 1840, стр. 247-251. Ђ. Даничић сматра да би приређивач *Карејског ѿиѿика* у Голубици био Лукијан Мушицки.

²² Ђ. Даничић, *Тиѿик свейѿога Саве за Ораховицу*, *Књижевник*, III, Zagreb 1866, стр. 139-142. Прештампано у: *Сѿѿнији сѿиси Ђуре Даничића*, III, Описи ћирилских рукописа и издања текстова, приредио Борђе Трифуновић, САНУ, Посебна издања, књига CDLXXXVI, Одељење језика и књижевности, књига 25, Београд 1975, прилог број XI.

²³ Н. Дучић, *Тиѿик св. Саве срѿскога на мраморском надвратнику у његовој ѿиѿикарници у Карејама од 1199 г.*, *Старине хиландарске*, II, Гласник Српског ученог друштва, LVI, Београд 1884, стр. 32-51. Ово издање пренето је касније у Дучићевим окупљеним радовима: *Књижевни радови*, IV, Београд 1895, стр. 46-54.

²⁴ *Карејски ѿиѿик свейѿога Саве*, приредио Димитрије Богдановић, САНУ, Народна библиотека Србије, Матица српска, Београд 1985.

²⁵ В. П. Гудков, *Карейский ѿиѿикон св. Савы в русском сборнике XVII в.*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 33, Нови Сад 1990, стр. 89-95.

је преведен на савремени језик у два наврата. Најпре га је превео Лазар Мирковић,²⁶ а онда Д. Богдановић.²⁷

Други Савин рад намењен устројству манастирског живота представља *Хиландарски ѿшиѿик*. У својој основи он је превод пролога *Еверѣѿиѿскоѿ ѿшиѿика*, који се примењивао у грчком манастиру посвећеном Богородици Евергетиди (Добротворки) и који се налазио у околини Цариграда. Овај типик настао је највероватније у другој половини 1199. године, свакако после *Карѣјскоѿ ѿшиѿика*. Прилагођавајући грчки типик, Сава је дописао нека своја поглавља, чиме је ускладио преузету основу са сопственим замислима око уређења услова живота у тек обновљеном Хиландару. Таквим преуређењем створен је нешто другачији типик који је истовремено сличан *Еверѣѿиѿском*, али и различит од њега у погледу строгости, јер су донекле ублажени поједини престроги захтеви монасима.²⁸ Почев од богослужбених одредби, регулисања исхране у време поста и ван њега, начина примања нових калуђера, неговања болесника у манастирској болници, давања одеће и обуће преко године, бирања игумана, економа и еклисијарха, сахрањивања, па до низа других сасвим јасних указивања на опхођење сваког појединца, установљен

²⁶ *Сѿисѿи свѣѿѿѿѿа Саве и Сѿѿевана Првовенчаноѿ*. Превео Лазар Мирковић. Београд, Државна штампарија краљевине Југославије, 1939, стр. 29-34.

²⁷ *Карѣјски ѿшиѿик свѣѿѿѿѿа Саве*, приредио Димитрије Богдановић.

²⁸ О томе значајна студија М. Живојиновић са ранијом литературом: *Хиландарски и Еверѣѿиѿски ѿшиѿик, ѿодударносѿ и разлике*. Зборник радова Византолошког института, XXXIII, Београд 1994, стр. 85-102.

је јасан циклус свакодневног, недељног, месечног и годишњег монашког живота у Хиландару.

Хиландарски ѿиѿиик сачуван је у више преписа

Најстарији је с почетка XIII века и налази се у Хиландару под сигнатуром AS 156. Он се није очувао у целини. Остали преписи млађи су од овог бар за један век. Један од њих урадио је монах Миха у трећој четвртини XIV века и данас се налази у Универзитетској библиотеци у Одеси под бројем 1/97 (536). Препис таха монашкој библиотеци Србије у Београду под бројем 17. Непотпуно очувани препис из осамдесетих-деведесетих година XIV века налази се у Румунској академији наука у Букурешту са сигнатуром Ms. sl. 134. Током Другог светског рата нестао је препис *Тиѿиика* из XVII века који се налазио у херцеговачком манастиру Завали. Три млађа преписа чувају се у манастиру Хиландару: из 1788. године носи број 583, други из друге деценије XIX века је са сигнатуром 716, а трећи из 1877. године је са бројем 746.

До сада се појавило неколико издања *Хиландарског ѿиѿиика*. Препис манастира Хиландара број 583 из 1788. године објавио је Јанко Шафарик.²⁹ Прво издање најстаријег преписа урадио је архимандрит Леонид.³⁰

²⁹ Ј. Шафарик, *Тиѿиик Свеѿоѿ Саве ѿрвоѿ архѿеѿискоѿа и ѿрвоѿ ѿиѿиелѿа србскоѿ, за манасѿѿир Хилендар у Свеѿој Гори Аѿѿонској*, Гласник Српског ученог друштва, III, 20 старога реда, Београд 1866, стр. 157-213.

³⁰ Архимандрит Леонид, *Тиѿиик или усѿѿав срѿске лавре Хилендара у Св. Гори, који је наѿисао њезин оснивалац св. Сава*, Гласник Српског ученог друштва, књига VII, свеска XXIV старога реда, Београд 1868, стр. 166-230.

Друго издање истог преписа приредио је епископ Димитрије.³¹ У оквиру критичког издања Владимира Ђоровића свих дела светог Саве појавио се 1928. године такође и *Хиландарски ѿиѿик*.³² Рад Д. Богдановића на приређивању *Хиландарског ѿиѿика* према најстаријем препису остао је недовршен јер га је омела смрт. Тај посао окончала је Љиљана Јухас – Георгиевска.³³ *Тѿиѿик* је превео Лазар Мирковић,³⁴ а његов редиговани превод укључио је Д. Богдановић у своју књигу сабраних списа светог Саве.³⁵ Тај превод прати и најновије издање *Хиландарског ѿиѿика*.³⁶

Сѿѿуденички ѿиѿик је настао прилагођавањем *Хиландарског ѿиѿика*. Сава га је саставио у време свог доласка у Студеницу, када је постао њен игуман. Посебност која прати *Сѿѿуденички ѿиѿик* јесте појава Савиног *Жѿѿѿија свейѿога Симеона* у његовој уводној глави. Измене до којих је дошло у *Сѿѿуденичком ѿиѿику* у односу на *Хиландарски* не нарушавају унутарње устројство монашког живота, али битно одређују статус Сту-

³¹ Епископ Димитрије, *Тѿиѿик Хиландарски*, Споменик Српске краљевске академије, XXXI, Други разред, 29, Београд 1898, стр. 37-69.

³² *Сѿѿиси Св. Саве*. Издао их Д-р Владимир Ђоровић, стр. 14-150.

³³ *Хиландарски ѿиѿик*. Рукопис CHIL AS 156, Приредио Димитрије Богдановић, Народна библиотека Србије, Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу Србије, Београд 1995. [Поговор Љ. Јухас-Георгиевска].

³⁴ *Хиландарски ѿиѿик*. Превео Л. Мирковић, Годишњица Николе Чупића, XLIV, Београд 1935, стр. 168-218.

³⁵ Свети Сава, *Сабрани сѿѿиси*, Приредио Димитрије Богдановић, стр. 41-86.

³⁶ *Хиландарски ѿиѿик*. Рукопис CHIL AS 156.

денице наспрам других великих манастира у Србији. Најпре, код избора студеничког игумана каже се да он мора бити архимандрит. У 13. глави, у којој се говори о избору игумана, напомиње се да ће то бити „архимандрит међу свим игуманима“, при чему се мисли на старешине манастира „Светог Ђорђа у Расу и Светог Николе у Топлици, и другог Николе у Казновићима, и другог Светог Николе у Дабру, и Светог Ђорђа у Дабру.“ У том тренутку међу српским монасима чин архимандрита имао је изгледа једино Сава³⁷. Једна од битних одредаби *Тийика* јесте и обавеза позивања српског владара да се на дан избора студеничког игумана појави у Студеници и лично присуствује и учествује у самом избору. Сава посебно наглашава улогу владара у заштити Студенице, јер он „има да бди над овим светим местом.“ *Сѣуденички ѿиѿик* је у великој мери утицао на припремање услова за осамостаљивање Српске цркве.³⁸

Тийик је сачуван само у једном препису, и то из 1619. године у оквиру такозваног Студеничког цароставника, који се налази у Шафариковој збирци Народног музеја у Прагу са сигнатуром IX H 8 (Šaf. 10). Један препис из 1760. године, и то само са главама 4, 5 и 6, био је својевремено у поседу Милоша С. Милојевића, али се касни-

³⁷ М. М. Петровић, *Архимандритско досѣојансѣво свейѣога Саве*, Свети Сава у српској историји и традицији, зборник са међународног научног скупа, САНУ, Научни скупови, књига LXXXIX, Председништво, књига 8, Београд 1998, стр. 39-50.

³⁸ О значају *Сѣуденичког ѿиѿика* за самосталност Српске цркве говори Миодраг Петровић у књизи *Сѣуденички ѿиѿик и самосѣалносѣ Српске цркве*, Дечје новине, Горњи Милановац 1986.

је изгубио. Према прашком препису *Тийик* је објавио Константин Јиречек.³⁹ В. Ђоровић није у целини донео ово дело у својој књизи *Сѣиси свейѡѡа Саве*, него га је успутно пратио према разликама са *Хиландарским ѿиѿиѿиком*. На основу Студеничког преписа из 1619. године *Тийик* се у новије време појавио као фототипија,⁴⁰ а потом је као друга књига тог издања приређен текст на српскословенском језику са паралелним преводом на савремени српски језик.⁴¹ У *Сѣисима свейѡѡа Саве и Сѣефана Првовенчаноѡ* преведени су они делови *Сѣјуденичкоѡ ѿиѿиѿика* који се не подударају са *Хиландарским ѿиѿиѿиком*. Пишући студију о *Сѣјуденичком ѿиѿиѿику*, М. Петровић је превео његову 12. и 13. главу.⁴²

Прво Савино дело које је написано са изразито књижевним обележјима јесте *Жиѿије свейѡѡ Симео-на*. Пошто је смештено у уводној глави *Сѣјуденичкоѡ ѿиѿиѿика*, замишљено је да монасима овог манастира предочи ктиторов узорни живот. Тежиште Савиног излагања о Симеоновом животу усредсређено је на монашки период. Сцене Житија у којима се прате међу-

³⁹ Ј. К. Јиречек, *Тийик св. Саве за манасѿир Сѣјудениѿу*, Гласник Српског ученог друштва, XL, Београд 1874, стр. 138-181.

⁴⁰ *Сѣјуденички ѿиѿиѿик. Царосѣавник манасѿира Сѣјудениѿе*. Фототипско издање, приредила Надежда Р. Синдик, Завод за уѡбенике и наставна средства – Народна библиотека Србије, Београд 1992.

⁴¹ *Сѣјуденички ѿиѿиѿик. Царосѣавник манасѿира Сѣјудениѿе*, Издање, превод и поговор Томислав Јовановић, Народна библиотека Србије – Завод за уѡбенике и наставна средства, Београд 1994, стр. 35-129.

⁴² М. М. Петровић, *Сѣјуденички ѿиѿиѿик и самосѣалносѣ Срѣске цркве*, стр. 155-157.

собни односи оца и сина испуњене су поетским тоновима. Најразвијенија епизода односи се на последње тренутке опраштања Симеона са Савом. Тај део *Жиѿија* заснива се на библијском лиризму посебне врсте. Као равнотежа неминовности одласка из овоземаљског живота поставља се вечни живот „у коме више нема растанка“.

Жиѿије је сачувано у доста касном препису из 1619. године у истом рукопису као и *Сѿугенички ѿѿиик* и налази се у збирци Народног музеја у Прагу. Такође је постојало у препису из 1760. године, али се изгубило. Павле Јосиф Шафарик штампао је *Жиѿије* у два наврата, најпре 1851. године,⁴³ а затим је то издање прештампано 1873. године. Окушљајући сабране списе светога Саве, В. Ђоровић је приредио *Жиѿије* такође према истом препису.⁴⁴ Оно се у новије време нашло у још једном издању заједно са целим рукописом из кога потиче.⁴⁵

Када је реч о преносу Савиних списа на савремени језик, уочљив је неуједначен однос према сваком од њих. Разумљиво је што се више преводилаца окретало најчешће *Жиѿију свейоѿ Симеона*, тако да је оно преведено у неколико наврата. Најпре се појавио превод Миливоја Башића у оквиру 27. кола Српске књижевне задруге 1924. године.⁴⁶ Затим је Лазар Мирковић пре-

⁴³ P. J. Šafařík, *Život sv. Symeona od sv. Sávy, Památky dřevního písemnictví Jihoslovániv, V Praze 1851.*

⁴⁴ *Сѿисци Св. Саве*, стр. 151-175.

⁴⁵ *Сѿугенички ѿѿиик. Царосѿавник манасѿира Сѿугенише*, стр. 151-193.

⁴⁶ *Сѿаре српске биоѿрафије*, I, Превео и објаснио Миливоје Башић, Српска књижевна задруга, коло XXVII, број 180, Београд 1924.

вео све списе светога Саве и Стефана Првовенчаног.⁴⁷ Димитрије Богдановић је приликом приређивања сабраних списа Светога Саве преузео превод Л. Мирковића и на њему извршио „темељну редакцију“.⁴⁸ Наш превод *Жиѣија* направљен је у оквиру *Сѣуденичког царосѣавника*.⁴⁹ Ипак, најстарији превод овог дела урадио је још 1921. године Драгутин Костић, али је тај труд остао у рукопису све доскора.⁵⁰

Светом Симеону Сава је посветио песничко дело *Службу*, која представља најстарију познату црквену песму написану неком српском светитељу. Она је састављена по свим правилима византијске црквене поезије.⁵¹ Делове своје *Службе* Сава је градио према *Служби свѣѣом Симеону Сѣлѣнику*.⁵² Поступак да се у састављању служби користе постојећи литургијски састави сасвим је уобичајен код писаца овог жанра. Савина *Служба* састоји се од једног канона наспрам неких ка-

47 *Сѣиси свѣѣога Саве и Сѣевана Првовенчаног*, стр. 109-135.

48 Свети Сава, *Сабрани сѣиси*, Приредио Димитрије Богдановић, стр. 95-119.

49 *Сѣуденички ѣѣѣик. Царосѣавник манасѣира Сѣуденише*, стр. 151-193.

50 Свети Сава, Стефан Првовенчани, *Жиѣије свѣѣог Симеона*. Превоо Драгутин Костић, Приредио и поговор написао Томислав Јовановић, „Кантакузин“, Крагујевац 1997, стр. 7-25.

51 Ђ. Трифуновић, *Азбучник срѣских средњовековних књижевних ѣојмова*, Друго, допуњено издање, „Полит“, Београд 1990, стр. 327-329.

52 Ђ. Sp. Radojičić, *Jedna pozajmica u najstarijoj srpskoj crkvenoj pezeni (u Službi Simeonu Nemanji)*, Slovo, 6-7, Zagreb 1957, стр. 231-235.

снијих српских служби које имају и по два канона посвећена светитељу.⁵³

Најстарији препис *Службе* потиче из средине XIII века и налази се у mineју збирке Архива САНУ број 361, који је раније припадао Милошу С. Милојевићу.⁵⁴ Два млађа преписа чувају се данас у Софији, један из 1607/8. године у Народној библиотеци „Климент и Методиј“ број 141, а други у Централном Историјско-археолошком музеју број 89, из XVII века.

На основу најстаријег преписа *Службу* је објавио М. С. Милојевић.⁵⁵ Према том издању, укључујући и факсимиле две странице и разлике у друга два преписа, В. Ђоровић је приредио *Службу у Сѣисима свейѡѡа Саве*.⁵⁶ На ово издање може се научно поуздати само у оном делу који је рађен на основу факсимила. Остатак *Службе* преузет је према Милојевићевом издању, које има и својих слабих страна. Ђоровић није могао тај најстарији препис имати пред собом док је радио *Сѣисе*

⁵³ Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, О Србљаку, Српска књижевна задруга, Београд 1970, стр. 271-272; Д. Богдановић у предговору књизи Свети Сава, *Сабрани сѣиси*.

⁵⁴ Основни подаци о самом рукопису налазе се у попису приновљених рукописа: В. К[овачевић], *Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti*, Arhivist, 3-4, Dodatak, IX, 1957, Beograd 1957, стр. СХСV. Нешто више појединости о рукопису сазнаје се из написа М. С. Милојевића *Правила св. Симеуну српском*, Гласник Српског ученог друштва, XXXII, Београд 1871, стр. 149-154, као и из студије Татјане Суботин-Голубовић, *Кули, свейѡѡ Ахилија Ларискоѡ*, Зборник радова Византолошког института, XXVI, Београд 1987, стр. 21-23.

⁵⁵ *Правила св. Симеуну српском*, Гласник Српског ученог друштва, XXXII, Београд 1871, стр. 155-163.

⁵⁶ *Сѣиси Св. Саве*, стр. 176-186.

свѣтѣоѳа Саве, јер рукопис који је припадао Милојевићу тада још није стигао у збирку Архива Академије. Службу свѣтѣом Симеону превео је најпре Л. Мирковић,⁵⁷ а онда и Д. Богдановић у оквиру Здругиног Србљараније изостављеним деловима донео га у Сабраним сѣисима светога Саве.⁵⁹

Кратко Писмо сѣиуденичком игуману Сѣиригону Сава је упутио из Јерусалима са једног од своја два путовања по светим земљама. Сматра се вероватнијим да је то било за време његовог другог путовања. Испуњено је необичном нежношћу у Савином обраћању игуману Спиридону и по томе представља својеврсну реткост у српској епистоларној књижевности. Налазило се у препису XV века у Отачнику Велике Ремете, али данас се више не зна за њега. На срећу, издање Ђуре Даничића сачувало је овај састав од потпуног губљења.⁶⁰ То изда-

⁵⁷ Сѣисѣи свѣтѣоѳа Саве и Сѣевана Првовенчаноѳ, стр. 137-147.

⁵⁸ Сава Немањић, Служба свѣтѣоме Симеону, Србљак, Службе, канони, акатисти, Књига прва, приредио Ђорђе Трифуновић, превео Димитрије Богдановић, Српска књижевна задруга, Београд 1970, стр. 7-31.

⁵⁹ Свети Сава, Сабрани сѣисѣи, Приредио Димитрије Богдановић, стр. 121-134.

⁶⁰ Д. Даничић, *Poslanica sv. Save arhiepiskopa srpskoga iz Jerusalima u Studencu igumnu Spiridonu*, Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, IV, Zagreb 1872, стр. 230-231. Прештампано у: Сѣиѣнији сѣисѣи Ђуре Даничића, III, Описи ћирилских рукописа и издања текстова, приредио Ђорђе Трифуновић, САНУ, Посебна издања, књига CDLXXXVI, Одељење језика и књижевности, књига 25, Београд 1975, прилог број XXV.

ње унео је В. Ђоровић у своје *Сѣисе свейѡѡа Саве*.⁶¹ *Писмо* је Превео Л. Мирковић уз остала Савина дела,⁶² а у редигованом облику тај превод штампао је Д. Богдановић.⁶³

Међу Савиним списима који говоре о извесним монашким правилима налази се *Указ за држање ѡсалѣира*. Подељена су мишљења о томе да ли је ово Савино дело или није. Уз сву обазривост, изучавања В. Ђоровића⁶⁴ и у новије време Боњу Ст. Ангелова⁶⁵ показују да се може сматрати са приличном убедљивошћу да *Указ* припада Сави Српском. Томе иду у прилог нарочито његова подударана са уводном главом *Хиландарскоѡ ѡѡѡика*, коју је саставио управо свети Сава. У овај *Указ* Сава је унео додатна упутства калуђерима који ће читати псалтир по утврђеним правилима. Дело је познато у четири српска и више руских преписа. Најстарији српски препис је с почетка XVI века у хиландарском Псалтиру с последовањем број 112, други из треће четвртине XVI века у збирци Народне библиотеке у Београду број 34, трећи из XVI века у Повијесном музеју Хрватске у Загребу број 34 и четврти из 1620/30. године у збирци Архива САНУ број 51. Најпре је препис Архива САНУ

⁶¹ *Сѣиси Св. Саве*, стр. 187-189.

⁶² *Сѣиси свейѡѡа Саве и Сѣевана Првовенчаноѡ*, стр. 149-151.

⁶³ Свети Сава, *Сабрани сѣиси*, Приредио Димитрије Богдановић, стр. 137-138.

⁶⁴ *Списи Св. Саве*, стр. XL-XLIV.

⁶⁵ Б. Ст. Ангелов, *Из сѣарайѡа бѡлѡарска, руска и срѡбска лиѡература*, III, Бѡлграска академия на науките, Институт за литература, София 1978, стр. 38-60.

објавио Нићифор Дучић.⁶⁶ Будући да ово издање није било савим коректно, Н. Дучић је нешто касније на основу истог преписа приредио боље издање.⁶⁷ В. Ђорђевић је такође према Академијиним препису донесеном Савин Указ упоређујући га са неким руским преписима.⁶⁸ Делимично издање преписа Народне библиотеке у Београду урадила је Љубица Штавланин-Ђорђевић описујући рукопис из кога дело потиче.⁶⁹ Спис је превео Л. Мирковић уз остале саставе светога Саве.⁷⁰ Нешто прерађени Мирковићев превод штампао је Д. Богдановић.⁷¹

Најопсежнији законски кодекс за који се Сава постао рао да се преведе са грчког представља *Законоправило* или *Номоканон*, који је по значају подједнако важан за српско црквено и државно право. У последње време најсумњиво највећи допринос упознавању Савиног рада донело је капитално фототипско издање његовог *Законоправила* или *Номоканона*.⁷²

⁶⁶ Н. Дучић, *Ујушак како ваља читати и салтир, од св. Сави српскога*. Старине хиландарске, III, Гласник Српског ученог друштва, LVI, Београд 1884, стр. 52-55.

⁶⁷ Н. Дучић, *Ујушак како ваља читати и салтир, од св. Сави српскога*, Књижевни радови, IV, Београд 1895, стр. 55-60.

⁶⁸ *Списи Св. Саве*, стр. 199-202.

⁶⁹ Љ. Штавланин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Церковић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, том I, Народна библиотека Србије, Београд 1986, стр. 66.

⁷⁰ *Списи свeйшoгa Сaвe и Свeвaнa Првoвeнчaнoг*, стр. 153-155.

⁷¹ Свети Сава, *Сабрани списи*, стр. 139-143.

⁷² *Законоправило или Номоканон Свeйшoгa Сaвe*. У догледној будућности очекује се и превод овог обимног правног кодекса на српски језик.

ка.⁷⁵ За то Савино дело био је мишљења да се сачувало можда у Доментијановом *Жиѡију свейоѡ Саве*. Његов је став да је Сава највероватније саставио 1219. године *Беседе и ѡсланице архијерејске*, које су посведочене у дужим одломцима у Доментијановом и Теодосијевом *Жиѡију свейоѡ Саве*.⁷⁶ Поред оваквих претпоставки, нека трагања за Савиним ауторством, као што је, између осталих, *Номоканунац*, остављају отворене могућности да се евентуално дође до нових и поузданијих сазнања о још неком његовом делу.⁷⁷

Жанровски разнородно Савино књижевно дело настало је углавном на књижевном, српскословенском језику. Усамљени су примери присуства народног језика у толикој мери као што је случај са другим делом *Писма сѡуденичком и ѡману Сѡиригону*. Најстарији препис *Хиландарскоѡ ѡиѡика* такође обилује цртама народног језика и то претежно из јужне српске језичке зоне.

⁷⁵ Д. Костић, *Живоѡ Немање – Симеона*, предговор у књизи: Свети Сава, Стефан Првовенчани, *Жиѡије свейоѡ Симеона*. Превео Драгутин Костић, стр. 5.

⁷⁶ Д. Костић, *Да ли се сачувало ѡиѡ од Савине Службе и Похвале св. Симеону?*, Зборник филолошких и лингвистичких студија посвећен Александру Белићу поводом 25. годишњице његовог научног рада, Београд 1921, стр. 158-164.; Исти, *Ко је сасѡавио Похвалу св. Симеону сачувану у Доментијанову Живоѡу св. Симеона?*, Глас Српске краљевске академије, CLXI, Други разред, Филозофско-филолошке, друштвене и историске науке, 83, Београд 1934, стр. 137-181.

⁷⁷ На резултате Ватрослава Јагића (V. Jagić, *Sitna grada za crkveno pravo*, Starine JAZU, VI, Zagreb 1874, стр. 112-151.) ослања се и Димитрије Калезић настојећи да покаже да је *Номоканунац* Савино дело: Д. М. Калезић, *О могућности да је св. Сава ѡисац номоканунац*, Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989. године, Београд 1995, стр. 159-166.

Досадашња проучавања језика Савиних списа заснивала су се на праћењу тек појединих појава. То, уосталом, није изузетак, јер у српској филологији не постоји монографски обрађен језик нити једног старог писца. И поред тога, почев од радова Александра Белића,⁷⁸ затим Петра Ђорђевића,⁷⁹ па до студија новијег времена,⁸⁰ понешто

⁷⁸ А. Белић, *Прилози историји словенских језика*, Глас СКА, LXII, Београд 1901, стр. 199-242; Исти, *Учешће св. Саве и његове школе у сиварању нове редакције српских ћирилских синоменика*, Светосавски зборник, 1, Посебна издања СКА, CXIV, Београд 1936, стр. 211-276.

⁷⁹ П. Ђорђевић, *Прилози проучавању језика у списима Свејога Саве*, Богословље, X, 2-3, Београд 1935, стр. 188-199

⁸⁰ Д. Барјактаревић, *Осврт на језичке особине „Житија св. Симеона“ од св. Саве*, Зборник Филозофског факултета у Приштини, VI, св. А, Приштина 1969, стр. 1-14; В. Јерковић, *Ајсолујни дајив у „Житију свејога Симеона“ од свејога Саве*, Зборник Владимира Мошина, Београд 1977, стр. 117-124; П. Ивић, *О језику у списима свејога Саве*, зборник Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање. САНУ, Београд 1979, стр. 167-175; О. Недељковић, *Свети Сава и рашка правописна школа*, зборник Сава Немањић – Свети Сава, САНУ, Београд 1979, стр. 177-188; М. Стефановић, *Сложенице у Хиландарском ишику*, Археографски прилози, 13, Београд 1991, стр. 251-261; Ј. Грковић-Мејдор, *Имперсоналне конструкције у делима свејога Саве*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 37, 1-2, Нови Сад 1994, стр. 197-201; Иста, *О синтаксичким одликама Житија свејога Симеона од свејога Саве*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/ 2, Београд 1996, стр. 43-56; Иста, *Партиципи у српскословенском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 40, 1, Нови Сад 1997, стр. 21-39; Иста, *Инфинитив у Хиландарском ишику свејога Саве*, Спаљивање моштију светога Саве, зборник радова, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд 1997, стр. 55-64; П. Ивић, *Пишање ауторитета Хиландарског ишика у свејога језичке слике јога шексиа*, Свети Сава у српској историји и традицији, зборник са међународног

више сазнало се о особеностима језика Савиних списа. Уз сву обазривост која прати овакве студије, с обзиром да углавном нису сачувани аутографи старих писаца него каснији преписи њихових дела, те се не може говорити о правој аутентичности језика каквим су писали, запажа се да је, на пример, Сава користио далеко више деминутива него други стари писци. Тако се кроз његове саставе срећу деминутиви као што су *дечина*, *иконица*, *камичак*, *крсишић*, *новчић*, *појасић*, *хелијина*, *убрусаци*, *усијавац* и *црквица*. У досадашњим проучавањима Савиног књижевног поступка примећено је да се он ослањао на дела византијских писаца Атанасија Александријског, Кирила Скитопољског и Симеона Метафраста.⁸¹ Запажено је такође да је он склон коришћењу удвајања и понављања речи кроз читаво своје дело, што има својих узора у самој Библији.⁸²

У овој књизи нашли су се радови светога Саве за које се према досадашњим научним сазнањима на било

научног скупа, САНУ, Научни скупови, књига LXXXIX, Председништво, књига 8, Београд 1998, стр. 107-115; А. Младеновић, *Филолошке најомене о Карејском њишику свѣтога Саве*, Свети Сава у српској историји и традицији, стр. 117-126. За потребе изучавања лексике у Савиним делима од користи је конкорданца направљена на основу Ђоровићевог издања: Ђ. Трифуновић, Т. Јовановић, Љ. Јухас, *Азбучни њоказашељ речи у сиисима свѣтога Саве*, Археографски прилози, 2, додатак (и као посебна књига), Београд 1980.

⁸¹ F. Markow, *Die Biographie des hl. Symeon vom hl. Sava als Literaturdenkmal*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Karl-Franzes-Universität Graz, Vorgelegt von Felicitas Markow.

⁸² Ђ. Трифуновић, *Удвајање и њонављање као начело књижевног дела свѣтога Саве*, стр. 189-199.

који начин држи да су његови. *Номоканон* или *Законоправило* није дошао у обзир из практичних разлога, јер је преобиман за овакву врсту књига. *Сѣуденички ѿиѿик* појављује се овде само у оним деловима који се не подударају са *Хиландарским ѿиѿиком*, а то су главе 10, 11, 12, 13 и 35. Савини списи доносе се напоредо на српскословенском језику и у преводу на савремени језик. На парној страни књиге је изворни текст а на непарној његов одговарајући превод. Обим текста на једној и другој страни углавном се подудара мада не сасвим у реч. Издање Савиних списа урађено је по уједначеним едиционим начелима. Скраћене речи разрешаване су тако што су изостављени делови стављани у обле заграде ако је таква реч обележена титлом, а у угласте заграде ако титла код њих не постоји. Изломљене заграде користили смо када је реч о неким нашим интервенцијама у тексту. Натписана слова спуштана су у ред на одговарајуће место. Задржана је изворна интерпункција. У преводу смо настојали да пратимо гдегод се то могло изворну синтаксу и да задржимо понешто од старе лексике. Библијска места означена су у самом преводу. За коментаре извесних места у делима коришћени су сасвим добри и опширни коментари Д. Богдановића у књизи *Свети Сава, Сабрани сѣиси*. Код нас се они појављују у нешто сведенијем облику. Регистар се односи на странице превода.